

ΟΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ *

1. ΤΟ ΧΑΡΙΤΩΜΕΝΟ ΚΑΙ ΤΟ ΥΠΕΡΟΧΟ

Τὸ Χαριτωμένο καὶ τὸ Ὑπέροχο βρίσκονται σὲ πολικὴν ἀντίθεση.

Τὸ Χαριτωμένο εἶναι κάτι ἁλαφρό, ἄτονο καὶ μικρό. ἔχει μικρὲς διαστάσεις χωρικὲς (ἔκταση) καὶ σχεδὸν καθόλου βάρος. Ἀντίθετα τὸ Ὑπέροχο (sublime, erhaben). Μέγεθος, δύναμη καὶ βάρος εἶναι τὰ κύρια χαρακτηριστικά του. Πρέπει νὰ χεῖ ἔκταση ἢ ἔνταση μεγάλη, πολὺ, πάρα πολὺ μεγάλη, καὶ μιὰ βαρύτητα ὅχι ἀπλῶς αἰσθητὴ, ἀλλὰ πιεστικὴ, καταθλιπτικὴν, ἐξουθενωτικὴ. Καὶ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ οἱ διαστάσεις μᾶς φαίνονται ἀφύσικες. Τοῦ πρώτου ὑπερβολικά, πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια μικρῆς. Τοῦ δεύτερου ὑπερβολικά, πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια μεγάλης. Γι' αὐτὸ εἶναι καὶ τὰ δυὸ μιὰ ἐκπληξη. Εὐχάριστη τὸ Χαριτωμένο, γιατί ἡ μικρότητα, ἡ ἀδυναμία κι' ἡ ἁλαφράδα του μᾶς κολακέβουν. Δυσάρεστη τὸ Ὑπέροχο, γιατί νιώθουμε πῶς σβήνουμε, χανόμεστε μπροστὰ του. Τὸ Ὑπέροχο μπορείς, καταφάσκοντας τὴν ὄντοτήτά σου μπροστὰ στὴν ἀπειλή του, νὰ τὸ μισήσεις, μὰ ποτὲ νὰ τὸ ξεχάσεις. Τὸ Χαριτωμένο τὸ λησμονεῖς εὐκόλα, κι ὅταν δὲν τὸ συμπαθεῖς, ποτὲ δὲν καταφέρνεις ἐναντίου του μὲ κακία. Τὸ πολὺ-πολὺ νὰ τὸ περιπαίξεις, καὶ νὰ γελάσεις μαζί του κοροϊδευτικά.

(*) Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ 10ο Κεφάλαιο («Στὰ σύνορα τῆς Τέχνης») τοῦ καινούργιου βιβλίου τοῦ διαπρεπῆ συγγραφέα *Εὐάγγελου Παπανούτσου* πῶχει τίτλο «Περὶ Τέχνης» καὶ συνεχίζει τίς ἰδέες, πού παρουσίασε ὁ συγγραφέας μέσα στὴν «Τριλογία» του ἐδῶ καὶ δυὸ χρόνια, ἀπλώνοντάς τις λεπτομερέστερα καὶ συστηματικότερα. Τὸ νέο βιβλίο τοῦ Παπανούτσου εἶναι στὰ πιεστήρια καὶ θὰ κυκλοφορήσῃ τὸν ἐρχόμενο Ἀπρίλη.

Τὸ Χαριτωμένο εἶναι σὰν παιγνίδισμα, σὰ λεπτομέρεια πὺν μέσα της δὲ χωρεῖ ἓνα ὁλόκληρο, ἀκέραιο, ἄρτιο νόημα, ἀλλὰ διαλαλεῖται ἡ ἀπλοϊκὴ ξενοιασιά, ἡ ἐντελῶς παιδιάστικη, γιὰ τὴν ἀπουσία του. Ἔτσι ἐξηγεῖται κι ἡ ἀποκλειστικὴ προσήλωσή μας στὴ φόρμα του μόνο κι ἡ ἐντύπωση πὺν μᾶς δίνει, ὅτι ἴσως νὰ ὑπάρχε κάπιο νόημα γιὰ ἐξωτερικέψη, μὰ δὲν ὑπάρχει καὶ δὲ μᾶς σκοτίζει. Τὸ Χαριτωμένο εἶναι μιὰ ἐπιπολαιότητα διασκεδαστικὴ. Τὸ αἰσθάνεσαι ὅτι ἂν σὲ τραβάει δὲν τὸ κάνει γιὰ νὰ σὲ ἱκανοποιήσει, ἀλλὰ ἔτσι γιὸ νὰ παίξει μὲ τὶς προσδοκίες σου, γιὰ ν' ἀστειοφθεῖ μὲ τὶς ἀπαιτήσεις σου. Μὰ δὲν δυσφορεῖς γι' αὐτὸ τὸ παιγνιδιάρικο ξεγέλασμα. Εἶναι ἀκίνδυνο, εὐθυμο, ἀπλοϊκὸ καὶ διασκεδάσεις κι ἐσὺ μαζί του.

Ἀντίθετα τὸ Ὑπέροχο. Τὸ νιώθεις ὅτι ἦταν κι ἐξακολουθεῖ νὰ ναι ἰσχυρότερο ἀπὸ τὴ θέληση πὺν θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ τὸ σχηματίσει, νὰ τὸ πειθαρχήσει σὲ μιὰ φόρμα ἐκφραστικὴ, γιὰ νὰ τὸ κάνει σύμβολο καλλιτεχνικὸ. Μέσα στὸ Ὑπέροχο ὑπάρχουν ὅλες οἱ ἐνδείξεις ὅτι κάτι κρύβεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειά του πελώριο, βάρβαρο, ἀπρόσιτο μὲ τόσο βάθος καὶ τέτια δύναμη πὺν καμιὰ φόρμα δὲ μπορεῖ νὰ τὸ περιλάβει καὶ νὰ τὸ ἐξωτερικέψει μὲ πληρότητα, γιὰτὶ τίποτα δὲν ἀντέχει στὴν πίεσή του. Εἶναι ἱκανὸ νὰ σπάσει ὁποιαδήποτε κέντρα. Ἐκεῖνο πὺν σὲ κάνει νὰ μαντέβεις στὰ βάθη του καὶ ν' ἀνατριχιάζεις εἶναι κάτι ἐντελῶς ἀσυμβίβαστο μὲ τὶς κύριες προϋποθέσεις τῆς ἐξωτερικέψης. Ἀσυμβίβαστο γιὰτὶ πολὺ ἀνυπόταχτο, πολὺ σκοτεινὸ, ἐντελῶς ἀπεριόριστο. Γι' αὐτὸ μ' ὅλη τὴ μεγαλὸσύνη του δὲ σ' ἐνθουσιάζει. Σοῦ στάζει τρόμο στὰ μέλη καὶ σὲ ζαλίζει μ' ἓναν ἱλιγγο ἀλλόκοτο.

Τὸ Χαριτωμένο μοιάζει μὲ τὸ δημιούργημα μιᾶς Τέχνης καμωμένης ἀπάνω στὴν Τέχνη, ὅχι ἀπάνω στὴν πραγματικότητα ὅπως ἡ ἀληθινὴ Τέχνη. Εἶναι ἓνα δεῦτερο πέρασμα, ὅχι πῶς τοῦ Πραγματικοῦ ἀλλὰ τοῦ Περίτεχνου, μέσα πάλι ἀπὸ τὴ φαντασία. Ἀπὸ ποιά μάλιστα φαντασία; Ἀπὸ κείνην πὺν πάσχει τέτοιο παροξυσμὸν εὐαισθησίης, ὥστε στεναχωριέται κι ὑποφέρει ἀκόμα καὶ μὲ τὸν πλαστικὸν σχηματισμὸ τοῦ Πραγματικοῦ, ὅταν ὁ σχηματισμὸς αὐτὸς γίνεται μὲ πολὺ αὐστηρὴ πειθαρχηση κι ἀφήνει τὸ Πραγματικὸν σὲ φυσικὴς του διαστίσεις ἢ καὶ τὸ προεκτείνει σὲ μεγαλύτερην ἀκόμα κλίμακα. Γι' αὐτὸ σ' ἓνα δεῦτερο πέρασμα ζητάει ὅχι πῶς νὰ τὸ φορμάρει μόνο πλαστικά, ἀλλὰ νὰ τὸ στραγγίξει ὅλως διόλου, νὰ τὸ ἐξουθενώσει, νὰ τὸ «εὐνουχίσει». Ἔτσι ὅ,τι μένει στὸ τέλος εἶναι ἓνα κάτι

χωρὶς οὐσιαστικὴ ζωικότητα, κάτι πὺν εἶναι ὄλο ἐμφάνιση, μὲ δίχως περιεχόμενον, ἓνα ψεύτικο λουλούδι χωρὶς χυμό, κάτι σάν «εὐνουχισμένο» ζῷο.

Ἄν τὸ Χαριτωμένο εἶναι δυὸ καὶ τρεῖς φορὲς Τέχνη. τὸ Ὑπέροχο δὲν εἶναι ἀκόμα Τέχνη, δὲ μπορεῖ νὰ γίνεи Τέχνη, γιὰτὶ δὲ φορμάρεται, δὲν ὑποτάζεται πέρα πέρα σὲ κανένα σχῆμα καλλιτεχνικό, τὸ Πνεῦμα δὲ μπορεῖ νὰ τὸ πειθαρχήσῃ στὴν ἐντέλεια. Καὶ δὲ σχηματίζεται, γιὰτὶ πρῶτα - πρῶτα εἶναι ἀδύνατο νὰ περιοριστεῖ. Χωρὶς σταθερὰ ἐξωτερικὰ ὅρια πῶς νὰ μπεῖ σὲ τάξην ἐσωτερικὴ αὐστηρή; Οἱ ὅροι «ἀπεριόριστο» καὶ «ἄταχτο» γιὰ νὰ νοηθοῦν ὀρθὰ πρέπει νὰ παρθοῦν ὄχι στὴ μαθηματικὴ, ἀλλὰ στὴν αἰσθητικὴ των σημασία. Τὸ μηχανικὸ θαῦμα μεγάλων μεταλλουργικῶν ἐγκαταστάσεων — νὰ ποῦμε — πὺν μᾶς δίνει τὸν ἱλιγγο τοῦ Ὑπέροχου εἶναι κάτι πὺν «αἰσθητικά» (ὄχι μαθηματικά) οὔτε περιορίζεται οὔτε πειθαρχεῖται.

Μιά παρατήρηση. Καὶ τὸ Ἀσκημο δὲν περιορίζεται οὔτε πειθαρχεῖται. Μὰ διαφέρει ἀπὸ τὸ Ὑπέροχο σὲ τοῦτο: Ἀσκημο εἶναι τὸ χαώδικο, τὸ τυφλό, τὸ μωρό, τὸ ἀσυνάρτητο πὺν δὲ μπορεῖ νὰ σχηματιστεῖ, νὰ στρογγυλεφτεῖ, νὰ χωρέσῃ κάτι νόημα. Εἶναι λοιπὸν ἡ ἄρνηση τῆς πειθαρχίας καὶ τοῦ νοήματος. Τὸ Ὑπέροχο ὁμως δὲν εἶναι ἄρνηση, ἀλλὰ κάτι πὺν ξεπερνᾷ τὴν ὁποιαδήποτε πειθαρχία καὶ τὸ ὁποιοδήποτε νόημα, γιὰτὶ εἶναι πολὺ ἰσχυρό, πολὺ μεγάλο, ἀτίθασο, ἀδάμαστο.

Τὸ Χαριτωμένο γιὰ νὰ ναι εὐθραυστο κι ἀναιμικό, τὸ χαίρονται οἱ ἐποχὲς τῆς κούρασης καὶ τῆς παρακμῆς. Δὲ ζητάει τίποτα, δὲν ἔχει καμιὰν ἀξίωση, δίνεται μὲ τῇ μεγαλύτερῃ εὐκολίᾳ, γιὰτὶ δὲ δίνει καὶ τίποτα. Δὲ λυτρώνει. Ἀποκοιμίζει τὴν ἀνάγκη γιὰ λύτρωση. Εἶναι τὸ ψυχικὸ ἀποκάρωμα πὺν χρειάζονται οἱ πολὺ ἀδύναστοι γιὰ νὰ ζήσουν ὅπως - ὅπως, οἱ πολὺ ἄρρωστοι γιὰ νὰ μὴν πεθάνουν ἀπὸ μαρασμό.

Ἀντίθετα τὸ Ὑπέροχο. Ἐπειδὴ εἶναι πολὺ ἰσχυρό, βάρβαρο, πρωτόγονο, δὲ μποροῦν νὰ κρατηθοῦν ἐμπρὸς του χωρὶς νὰ λυγίσουν καὶ νὰ γελοιοποιηθοῦν, παρὰ μόνο οἱ γεροί, οἱ ἀκμαῖοι, οἱ νέοι. Χρειάζεται ἀθλητικὴ ψυχὴ γιὰ νὰ σταθεῖς ἐμπρὸς του. Εἶναι μιὰ κυνικὴ ἀπειλὴ καὶ πρόκληση στὶς μικρὲς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Γι' αὐτὸ τὸ χαίρονται μόνον οἱ ἐποχὲς τῆς ἀκμῆς, οἱ ὁργανισμοὶ οἱ ἀντρίκιοι, οἱ ἀνθρώποι οἱ γεμᾶτοι ὑγείᾳ καὶ ζωτικότητᾳ.

2. ΤΟ ΚΩΜΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΤΡΑΓΙΚΟ

Κωμικὸ ὀνομάζουμε τὴν ἀποτυχημένη «διαπῆδηση» δύο ἐντελῶς ἀσυμβίβαστων νοημάτων μέσα σὲ μιὰ μόνη σειρά γεγονότων. Διαπῆδηση λέμε στὶς φυσικὲς Ἐπιστῆμες τὸ ἐξῆς γνωστότατο φαινόμενο: ὅταν πάρουμε ἓνα δοχεῖο χωρισμένο σὲ δυὸ μὲ μιὰ μεμβρίνη, μὲ κατὰ τέλος πάντων πού χει πόρους, καὶ στὸ ἓνα μέρος χύσουμε νερὸ κοινό, στὸ ἄλλο νερὸ γλυκό, ζαχαρωμένο, ὥστερα ἀπὸ λίγο θὰ παρατηρήσουμε ὅτι καὶ στὰ δύο διαμερίσματα τοῦ δοχείου ὑπάρχει ἓνα καὶ τὸ ἴδιο ὑγρὸ, πού εἶναι γλυκό, μὰ ὅχι τόσο, ὅσο ἦταν πρὶν τὸ ζαχαρωμένο νερό· μέσα ἀπὸ τοὺς πόρους τῆς μεμβράνης ἔγινε διαπῆδηση τῶν δύο ὑγρῶν. Κάτι ἀνάλογο πάει νὰ γίνεи καὶ στὸ Κωμικόν. Δύο τάξεις πραγμάτων πού ἡ καθεμιά των ἔχει τὴν ἐντελῶς δική της πειθαρχία καὶ ὑπακούει σ' ἓνα νόμο ἀποκλειστικὰ δικό της, διαφορετικὸν ἀπὸ τὸ νόμο, ἀπὸ τὴ νομοτέλεια γενικὰ τῆς ἄλλης, διασταυρῶνεται ἐξ αἰτίας μιᾶς ὅπως διόλου τυχαίας καὶ ἀσήμαντης σχέσης πού ὑπάρχει ἀναμεταξύ των. Ἔτσι πάει νὰ γίνεи διαπῆδηση τῶν δύο νοημάτων τους. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀσυμβίβαστα, ὅχι μόνον δὲ συγχωνέβονται (ὅπως συμβαίνει ὡς ἓνα σημεῖο στὴν ἀλληγορία) σ' ἓνα νόημα καινούργιο, ἀλλὰ ἀλληλοκαταστρέφονται καὶ ἀλληλοευντελίζονται. Ἀποτέλεσμα: τὸ γέλιο.

Παράδειγμα (τὸ ἀναφέρει ὁ Kant): Κάποιος διηγεῖται μιὰν ἱστορίαν καὶ τελειώνει ὡς ἐξῆς: τόσο πικράθηκε ὁ φτωχὸς ἐκείνη τὴ νύχτα πού τὸ πρῶνι βρέθηκαν ἄσπρες οἱ τρίχες τῆς περούκας του...

Ἄν ἔλεγε: τόσο πού ἀσπρίσαν τὰ μαλλιά του, τὸ πρᾶγμα δὲ θὰ ταν διόλου κωμικόν, ἀλλὰ πολὺ σοβαρὸν — μεγάλη λύπη καὶ ἄσπρισμα μαλλιῶν εἶναι δυὸ τάξεις πραγμάτων πού μετὰξύ των ὑπάρχει μιὰ σχέση βαθειά, ἀφοῦ καὶ ἀπὸ τὴ λύπη ἀσπρίζουν τὰ μαλλιά τοῦ ἀνθρώπου. Μὰ ἔτσι καθὼς λέει: τόσο πού οἱ τρίχες τῆς περούκας του βρέθηκαν τὸ πρῶνι ἄσπρες, διασταυρῶνεται ἀπὸ τὸ νόμον δύο τάξεις πραγμάτων πού ἡ κάθε μιὰ των ὑπακούει σ' ἓνα νόμον ἐντελῶς δικό της, διαφορετικὸν ἀπὸ τὸ νόμον τῆς ἄλλης: ἡ λύπη ὅτιδήποτε ἄλλο μπορεῖ νὰ προκαλέσει, ποτὲ ὅμως καὶ τὸ ἄσπρισμα μιᾶς περούκας, καὶ οἱ τρίχες πάλι μιᾶς περούκας μὲ κάθε ἄλλο τρόπο μποροῦν ν' ἀσπρίσουν ἔξω μὲ τὴ λύπη. Οἱ δύο αὐτὲς τάξεις πραγμάτων διασταυρώθηκαν ἐξ αἰτίας μιᾶς τυχαίας καὶ ἀσήμαντης σχέσης πού ὑπάρχει ἀναμεταξύ των: καὶ στὶς δύο γίνεται λόγος γι' ἄσ-

πρισμα τριχῶν. Ἀποτέλεσμα τῆς διασταύρωσης αὐτῆς εἶναι ἡ ἀποτυχημένη διαπήδηση δύο ἐντελῶς ἀσυμβίβαστων νοημάτων πού ὄχι μόνο δὲ συγχωνέβονται σ' ἓνα νόημα καινούργιο, ἀλλὰ τὸ ἓνα αἶρει τὸ ἄλλο καὶ ὅ,τι μένει στὸ τέλος εἶναι ἓνα τίποτα πού καθὼς μᾶς προσφέρεται μὲ σοβαρότητα μᾶς κάνει νὰ γελάσουμε μὲ τὴν καρδιά μας.

Πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι κωμικὴ εἶναι ἡ «καταστροφή» αὕτη γιατί μὲ τὴ σύγκρουση εὐτελίζονται καὶ τὰ δύο νοήματα.

Παράδειγμα (τὸ ἀναφέρει ὁ Schopenhauer): Κάποιος ἀνιστορεῖ τὸν καβγά δύο λύκων τῇ στιγμῇ πού μοιράζονται τὴ λεία τους. Ὁ ἓνας — λέει — ἔφαγε τὸν ἄλλο, σὲ σημεῖο πού στὸ τέλος ἔμειναν μονάχα οἱ οὐρές των.. Ἀπὸ τὶς δύο τάξεις πραγμάτων πού διασταυρώνονται μέσα σὲ τοῦτο τὸ εὐφυολόγημα: κάποιος λύκος ἔφαγεν ἓναν ἄλλο σὲ σημεῖο πού δὲν ἄφησε παρὰ τὴν οὐρά του — δύο φορές, ὅταν πάρουμε τὴν καθεμιὰ χωριστά, ποτὲ δὲ θὰ μᾶς κάνει κωμικὴν ἐντύπωση. Ὅταν ὅμως ἡ μία διασταυρωθεῖ μὲ τὴν ἄλλην *ἀνεστραμμένην* (ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ πῶς συγκρούονται καὶ ἀλληλοκαταστρέφονται δύο «τάξεις» πού στὴν πρώτην ὄψη φαίνονται ἐντελῶς οἱ ἴδιες) τότε πάει νὰ γίνῃ διαπήδηση δύο ἐντελῶς ἀσυμβίβαστων νοημάτων (ὁ ἓνας μπορεῖ νὰ φάει τὸν ἄλλο σὲ σημεῖο πού νὰ μὴν ἀφήσῃ παρὰ μόνο τὴν οὐρά του, τὸ ἴδιο ὅμως δὲ μπορεῖ νὰ κάνει καὶ ὁ ἄλλος σὲ κεῖνον) καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι εὐτελίζονται καὶ τὰ δύο. Ἡ διασταύρωση γίνεται καὶ ἐδῶ ὅπως καὶ στὸ προηγούμενο παράδειγμα, ἐπειδὴ ὑπάρχει μετὰ τῶν δύο «τάξεων» μιὰ κάποια σχέση, τυχαία βέβαια καὶ ἀσήμαντη, μὰ ἀναμφισβήτητη. Σὲ τοῦτο τὸ παράδειγμα: τὸ διφορούμενο τῆς ἔκφρασης: «ὁ ἓνας τὸν ἄλλον», πού σημαίνει καὶ ὅτι ὁ πρῶτος (ἔφαγε) τὸ δεύτερο, καὶ ὅτι καὶ ὁ δεύτερος πάλι τὸν πρῶτο...

**

Τὸ καθάριο κωμικὸ εἶναι ἐντελῶς ἄβαθο (διανοητικά). Δὲν περιέχει καμιὰ σκέψη. Δὲ συμβολίζει τίποτα. Παράδειγμα: ὅ,τι λέμε Grotesque. Ὁ Baudelaire πολὺ ὀρθὰ ὀνομάζει τὸ grotesque: comique absolu (στὸ θαυμάσιο essai του: De l'essence du rire μέσα στὶς «Curiosités esthétiques»). Ὅταν ἡ σκέψη, ὡς συμβολισμός, μπεῖ μέσα στὸ Κωμικό, τότε ἔχουμε μιὰ νέα, ἀνάμιχτη μορφή του — τὸ Χιοῦμορ, πού εἶναι εὐφυολόγημα (calembour) ὅταν τὸ παιχνίδι γίνεται μὲ λεχτικά, καὶ γελοιογράφημα (carricature) ὅταν γίνεται μὲ γραφικὰ σχήματα.

Στὸ καθάριο Κωμικὸ ἡ διασταύρωση δύο ἀσυμβίβαστων τῶν πραγμάτων, ἡ σύγκρουση καὶ ὁ ἀλληλοεπηρεασμός των γίνεται τυχαία ἐντελῶς καὶ χωρὶς κανένα βαθύτερο λόγο. Στὸ Χιοῦμορ ἡ σύγκρουση αὐτὴ εἶναι προμελετημένη, γίνεται μὲ πρόθεση καὶ ἔχει κάποιον ὁρισμένο, μὰ ἀφανῆ σκοπὸν: ἕναν ὁποιονδήποτε συμβολισμό. Παράδειγμα (τὸ ἀναφέρει ὁ Schopenhauer): Ἕνας βασιλιάς βλέπει κάποιον ντυμένο καλοκαιρινὰ στὴν καρδιὰ τοῦ χειμῶνα. Τὸν ρωτᾷ γιατί, καὶ ἐκεῖνος ἀπαντᾷ: «ἂν ἡ μεγαλειότητά σας φοροῦσε ὅ,τι καὶ ἐγώ, δὲν θὰ αἰσθανότανε διόλου τὸ κρύο». «Δηλαδή τί φορεῖτε;» ξαναρωτᾷ ὁ βασιλιάς. «Ὅλη μου τὴ γκαρντερόμπα» ἦτανε ἡ ἀπάντησις. Ἄς συγκρίνουμε τώρα τὴν ἀστείότητα τῆς μίξεως γκαρντερόμπας μὲ τὰ παραδείγματα πού ἀνάφερα πρὶν πάνω — τὸ ἀλληλοφάγωμα τῶν λύκων καὶ τὸ ἄσπρισμα τῆς περούκας —, καὶ θὰ δοῦμε μὲ σαφήνεια τὴν χαρακτήριστικὴν διαφορὰ. Ἡ ἀστείότητα ἐκείνη ἔχει σκέψιν μέσα της καὶ ἔγινε μὲ πρόθεση ὁρισμένη — εἶναι Χιοῦμορ. Ἀπὸ τίς ἱστορίες αὐτὲς ὅμως λείπει ὁλότελα ὁ συμβολισμός, ὁ ὁποιοσδήποτε στοχασμός γενικά. Θὰ μπορούσε περίφημα νὰ τίς πεῖ ἕνας ἀπρόσεχτος, ἐπιτόλαιος ἄνθρωπος ἢ ἕνας βλάκας. Εἶναι σὰ νὰ γιναν ἀστεῖες μόνες τοὺς ἀπρομελέτητα, ἀσυνλόγιστα. Ἡ εὐφυολογία τῆς γκαρντερόμπας εἶναι ἀλλιώτικη ἐντελῶς. Αὐτὸς πού τὴν εἶπε θὰ ταν ἄνθρωπος ἐξυπνος, στοχαστικὸς καὶ γρήγορος στὴ σκέψιν καὶ στὴν ἐκφράση. Ὁ βασιλιάς θὰ γέλασε βέβαια πολὺ, ὅταν τὴν ἄκουσε, μὰ ἂν εἶχε λίγο μυαλὸ θὰ πρεπε ὕστερα νὰ σκεφτεῖ ἕνα σωρὸ πράγματα. Αὐτὸ εἶναι τὸ Χιοῦμορ. Ἐχει σκέψιν μέσα του καὶ βάζει καὶ τοὺς ἄλλους σὲ σκέψεις. Τὸ καθάριο Κωμικὸ φέρνει εὐθὺς τὰ γέλια. Τὸ Χιοῦμορ γὰρ νὰ σκορπίσει τὴν ἰλαρότητα χρειάζεται πρῶτον μερικὲς στιγμὲς προσοχῆς, συγκέντρωσης, συσχέτισης, σκέψεως — μὲ μιὰ λέξιν. Γιατὶ πρέπει ν' ἀρπάξει ὁ νοῦς πίσω ἀπὸ τὴν φαινομενικὰ τυχαία σύμπτωσιν τῶν ἀσυμβίβαστων νοημάτων τὸ βαθύτερον συμβολισμόν τῆς προκαλούμενης σύγκρουσης. Ἡ εὐθυμία πού δίνει τὸ Χιοῦμορ δὲν εἶναι ξένοιαστος καὶ διασκεδαστικὴ, ὅπως στὴν περίπτωσιν τοῦ καθάριου Κωμικοῦ. Εἶναι στοχαστικὴ καὶ συνοδεύεται ἀπὸ μιὰν ἀλλιώτικην συναισθηματικὴν ζύμωσιν.

Ἀκριβῶς μὲ τὸ Χιοῦμορ ἀρχίζομε ν' ἀπομακρυνόμεσθαι κάπως ἀπὸ τὸ καθάριο Κωμικόν. Μέσα στὸ καθαρὸν Κωμικὸ δὲν ὑπάρχει τίποτα πού νὰ μᾶς ἀγγίζει τὴν ψυχὴν. Γιὰ νὰ γελάσουμε μὲ κάτι, τονίζει ὁρθῶς ὁ Bergson, πρέπει τὸ κάτι αὐτὸ νὰ μὴ μᾶς συγκινεῖ ὅπωςδήποτε, νὰ μὴ μᾶς

φέρνει δηλ. ἀπέχθεια, συμπόνια, φόβο, ἀηδία, οἰκτοῦ κτλ. γιατί τότε πάει πιά, τελείωσε, δὲ μπορούμε νὰ εὐθυμήσουμε. Αὐτὸ τό γε παρατηρήσει κι ὁ Ἀριστοτέλης. Γράφει: «τὸ γὰρ γελοῖον ἐστὶν ἁμάρτημά τι καὶ αἰσχος **ἀνώδυνον καὶ οὐ φθαρτικόν**, οἷον εὐθύς τὸ γελοῖον πρόσωπον αἰσχροῦν τι καὶ διεστραμμένον **ἀνευ ὁδύνης**». Ἐ! λοιπὸν τὸ Χιοῦμορ ἀνακατέβει λίγο τὴν ψυχὴ μας, ξυπνᾷ μέσα της κάποια συναισθήματα, δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀχρωμάτιστο συναισθηματικά.

Πρὸς τὴν ἴδια διεύθυνση ἔνα βῆμα μακρότερα ἀπὸ τὸ καθάριο Κωμικὸ εἶναι ἡ Σάτιρα, δηλ. Χιοῦμορ **plus** κάποια κακία. Ἐκεῖνος ποὺ σατιρίζει θέλει νὰ θίξει, νὰ πειράξει, νὰ ξαγκάσει. Εἴτε ἀπὸ ἀδιόρθωτη ἐπιθετικότητα εἴτε ἀπὸ μνησικακία. Σάτιρα ἀθῶα εἶναι, αὐστηρὰ ἐξεταζόμενη, *contradictio in terminis*. Γιατὶ κάποια κακία ὑπάρχει πάντα στὴ σατιρικὴ διάθεση. Ἀφοῦ προϋπόθεσή της εἶναι ἡ ἔλλειψη κάθε ἐπιείκειας. Τί ἄλλο εἶναι κατὰ βάθος ἡ καλωσύνη; Βέβαια ὑπάρχουν πολλὲς διακρίσεις κακίας, ὅπως καὶ ἄλλες τόσες ποικιλίες Σάτιρας. Ἀπὸ τὴν κοροϊδία ὡς τὸ σαρκασμὸ, κι ἀπ' τὸ σαρκασμὸ ὡς τὴ διαπόμπευση μπορεῖ κανεὶς νὰ περάσει ὁλόκληρη γκάμα σατιρικῶν ἀποχρώσεων. Μὰ πάντα παραμένει ἡ κακία τὸ ξεχωριστὸ γνώρισμα τῆς Σάτιρας.

Χαρακτηριστικὸ τῆς ἰδιαίτερης συναισθηματικῆς συν-οδείας ποὺ περιστοιχίζει τὴ Σάτιρα εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἀλλιῶτικα γιλάει ἐκεῖνος ποὺ τὴν κάνει, ἀλλιῶτικα ἐκεῖνος στὸν ὁποῖον ἀναφέρεται, κι ἀλλιῶτικα οἱ ἄλλοι ποὺ τὴν ἀκοῦνε. Τὸ καθάριο Κωμικὸ ἐνώνει ὅλους ὅσοι τὸ δέχονται στὴν ἴδια εὐθυμὴ διάθεση. Ἀκόμα κι ἂν κανένας γίνεται μὲ κάποιαν ἀπροσεξίαν ἢ ἀνοησία τοῦ ἀφορμὴ νὰ γελάσουν οἱ ἄλλοι, μόλις τὸ νιώσει διασκεδάζει κι' οὐτὸς μαζί τους. Παρόμοια ἐνιαία συναισθηματικὴ κατάσταση στὴ Σάτιρα δὲν παρατηρεῖται. Ἡ εὐθυμία ἐκείνου ποὺ σατιρίζει εἶναι εὐχαρίστηση τῆς κόλασης, χαρὰ καταχθόνια, γεμάτη ὑποκρισία. Τοῦ σατιριζόμενου τὸ γέλιο εἶναι γεμᾶτο πίκρα καὶ συγκρατημένη ἀγαπάχη. Ὁ ἀντίκτυπος στὴν ψυχὴ τῶν ἄλλων παρουσιάζει πολλὲς ποικιλίες. Μπορεῖ νὰ δοκιμάσουν τὴν κάθε λογῆς τέρψη, ἔξδν ἀπὸ τὴν ἐντελῶς ἀθῶα χαρά. Γιατὶ πάντα κάποια δόση κικίας χρειάζεται νὰ χει ἐκεῖνος ποὺ θὰ νιώσει τὸ συμβολισμό τῆς Σάτιρας καὶ τὸ μακρινό, κρυμμένο στόχο της.

Καὶ τὸ Χιοῦμορ ὡς ἓνα σημεῖο, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ Σάτιρα εἶναι ἡ ὑστερόβουλη ἐκμετάλλευση τῆς «σύγχυσης»

πὺν χαρακτηρίζει τὸ Κωμικό. Ἡ σύγχυση αὐτὴ εἶναι, καθὼς εἶπαμε, ἡ τυχαία καὶ ἀπρόσμενη διασταύρωση δύο ἀσυμβίβαστων τάξεων πραγμάτων πὺν ἀλληλοκαταστρέφονται κι ἀλληλοευντελίζονται. Μιὰ τέτοια σύγχυση μεταχειρίζεται προμελετημένα καὶ κακόβουλα ἐκεῖνος πὺν θέλει νὰ γελοιοποιήσει κάτι, μὰ καμώνεται πὼς ἀπ' αὐτὴν ξαφνιάζεται κι ὁ ἴδιος : «δὲν τὴν ἐπερίμενα, ἔτσι τυχαία ἔπεσα πάνω της». Στὴ Σάτιρα οἱ συγχεόμενες τάξεις εἶναι φαινομενικά («ὑποκριτικά») μόνο ἀσυμβίβαστες, πραγματικά εἶναι συγγενέστατες γιὰ τὸ σατιρικό πὺν ἀρπάζεται ἀπὸ μιὰν ἐπιπόλαιη σινάφειά τους καὶ τὴ μαρκάρεϊ, δῆθεν μόνο γιὰ νὰ γελάσει, ἐνῶ στὸ βάθος ἔχει τὴν πρόθεση νὰ δείξει τὴν οὐσιαστικὴν τους ὁμοιότητα. Ὅταν λ. χ. γιὰ νὰ σατιρίσω κάποιον γνώριμό μου ἀρπάζομαι ἀπὸ μιὰν ἐλαφρότατη ὁμοιότητα τοῦ προσώπου του μὲ τὸ μοῦτρο τοῦ χοίρου καὶ τὸν σχεδιάζω ἐπιτυχημένα, ἔτσι ὥστε ὅποιος ἀντικρύζει τὸ σχεδιάσμα νὰ βλέπει καὶ αὐτὸν καὶ τὸ γουρούνι, ἐκμεταλλεύομαι μὲ πονηριὰ τὰ effets πὺν ἔχει ἡ κωμικὴ «σύγχυση». Καμώνομαι ὅτι δῆθεν βλέπω τυχαία καὶ ἀπρόσμενα μεταξὺ τοῦ κτήνους καὶ τοῦ γνωρίμου μου μιὰν ἀσήμαντη ὁμοιότητα καὶ ὅτι διασταυρώνω ἀπάνω σ' αὐτὴ τὴν ὁμοιότητα τις δυὸ τοῦτες τάξεις πραγμάτων (τὸ κτήνος καὶ τὸ γνώριμό μου) ἔτσι γιὰ νὰ γελάσουμε μόνο μὲ τὴ σύγχυση πὺν προκύπτει ἀπὸ τὴ δυσαρμονία των (ἀπὸ τὴν «ἀποτυγχάνουσα διαπήδηση» τῶν νοημάτων τους), ἐνῶ ἡ ἀληθινὴ πρόθεσή μου εἶναι νὰ δείξω τὴ βαθύτερη συγγένεια πὺν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς συγχεόμενες τάξεις, κι ἔτσι νὰ πειράξω πλάγια τὸ γνώριμό μου μὲ τοὺς χοντροὺς τρόπους.

**

Γιὰ τὸ Τραγικὸ ἔγραψα διεξοδικὰ ἄλλοῦ. Καὶ στὴν «Τριλογία» μου (σελ. 9—12) καὶ στὸ 4ο κεφάλαιο τούτου τοῦ βιβλίου. Εἶναι περιττὸ νὰ ἐπαναλάβω κι ἐδῶ τὰ ἴδια πράγματα. Τοῦτο μόνο θέλω νὰ προστέσω :

Καὶ τὸ Τραγικὸ εἶναι «σύγχυση» ὅπως τὸ Κωμικό. Ἀλλὰ σύγχυση καταστροφικὴ καὶ «μετὰ ὀδύνης», Χαώδικο (ἀταίριαστο, ἀσυνάρτητο, τυφλό, μωρὸ) εἶναι, καθὼς εἶπαμε, καὶ τὸ Ἀσκημο. Μὰ πρέπει νὰ κάνουμε τούτῃ τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ Κωμικὸ καὶ στὸ Τραγικὸ ἀπὸ τὴ μιὰ, καὶ στὸ Ἀσκημο ἀπὸ τὴν ἄλλη : ὅτι ἐνῶ τὸ Κωμικὸ, ὅπως καὶ τὸ Τραγικὸ εἶναι κάπια «καταστροφή», στὸ Ἀσκημο ὑπάρχει ἀκατασταλία καὶ ἀκατανόησις χωρὶς καταστροφή. Καὶ σὲ μιὰν ἄλλῃ διάκριση πρέπει νὰ προσέξουμε

πολύ: Στὸ Κωμικὸ ἢ καταστροφὴ εἶναι τυχαία σύμπτωση. Στὸ Τραγικὸ εἶναι μοιραία ἀνάγκη. Γι' αὐτό: Ὅσο πιὸ τυχαία εἶναι ἡ σύμπτωση καὶ ὅσο πιὸ χτυπητὴ ἡ δυσσαμονία τῶν συγχεόμενων «τάξεων» μέσα στὸ Κωμικόν, τόσο ἀστειότερη, γελοιότερη εἶναι ἡ σύγκρουσὴ των. Ὅσο πάλι πιὸ μοιραία εἶναι μέσα στὸ Τραγικὸ ἡ ἀνατροπὴ τοῦ Φυσικοῦ καὶ τοῦ Καθιερωμένου, καὶ ὅσο πιὸ καταστροφικὴ εἶναι ἡ ἀναστάτωση πού προκύπτει ἀπὸ τὴ σύγκρουση, τόσο τὸ τραγικὸ περιστάτικὸ εἶναι φριχτότερο καὶ ὀδυνηρότερο. Ἀκόμα συμβαίνει καὶ τοῦτο: Ὅσο πιὸ ἀπροσδόκητη εἶναι στὸ Κωμικὸ ἡ «ἐμβολή», τόσο ἀστειότερη ἐντύπωση κάνει. Στὸ Τραγικόν, τὸ ἀντίθετο. Ὅσο νωρίτερα προετοιμάζεται ἡ σύγκρουση, ἰδίως ὅταν νιώθει κανεὶς ἀπὸ μακριὰ νὰ βεβαιώνεται ὅτι τίποτα δὲ μπορεῖ νὰ τὴν ἐμποδίσαι, τόσο συγκλονιστικότερη καὶ θλιβερότερη εἶναι ἡ αἴσθησις πού δίνει τὴ στιγμή τοῦ ξεσπάσματος.

Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀντίκρου στὸ θανάσιμο καὶ καταστροφικὸ θέαμα, πού δίνει τὸ Τραγικόν, ταλαντεύεται ἀνάμεσα σὲ συναισθηματικὲς καταστάσεις πού φαίνονται στὸν ἀμύητο ἀντίθετες καὶ ἀσυμβίβαστες, ἀλλὰ στὸν ψυχολόγο, πού ἔχει μάτι νὰ βλέπει ὀξύτερα καὶ βαθύτερα, ἀδελφικὲς καὶ ἀξεχώριστες ἀνάμεσα στὸν τρόμο καὶ στὸν ἐνθουσιασμό, στὴ σκληρότητα καὶ στὸν οἶχτο, στὴν ἔκπληξη καὶ στὴν κατάνυξη. Προστὰ στὴ βίαιη καὶ ἐξοντωτικὴ καταστροφὴ πού τίποτα δὲ μπορεῖ νὰ τὴν ἀνακόψει, ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καταπλήσσεται, παραφέρεται ἀπὸ τὸν ἀνόσιο ἐνθουσιασμό τῆς ἀκράτητης, βάρβαρης ὁρμῆς καὶ δοκιμάζει τὴ θανάσιμη, τὴν κολασμένη ἡδονὴ τῆς σκληρότητας. Μὰ ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ θεάματος δὲν τὴν ἀφήνει νὰ νιώσει σ' ὅλη τὴν ἔνταση καὶ τὴν καθαρότητά των τὶς συγκινήσεις αὐτὲς τοῦ ἥρωικοῦ παροξυσμοῦ. Μαζί των περιπλέκονται τ' ἀδελφικὰ συναισθήματα τοῦ τρόμου, τοῦ οἵχτου καὶ τῆς «μυστικῆς» κατάνυξης πού ἐμπνέει ὁ σπαραχτικὸς χαλασμός, καὶ ἔτσι παλέβει σὲ μιὰ ζοφερὴ καὶ ὀδυνηρὴ σύγχυση καταστάσεων πού ἡ καθημιὰ των συνεχίζει μαζί καὶ ἀναιρεῖ τὴν ἄλλη.

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ